

BİR HALK ANLATISI KARŞILAŞTIRMASI: ŞAHMERAN İLE ХОЗЯЙКА МЕДНОЙ ГОРЫ- (BAKIR DAĞININ SAHİBESİ)^{1*}

The Comparison of a Folk Narrative: Shahmaran and the Mistress of the Copper Mountain

Dr. Öğr. Üyesi Shalala RAMAZANOVA**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK***

Öğr. Gör. Ayşe MERCAN****

ÖZ

Bir ulusun dilini, tarihini ve kültürünü incelerken rehber bir kaynak olarak başvurulan folklor anlatıları, o ulusun kimliğini temsil etmesi nedeniyle önemli bir rol üstlenir. Folklor araştırmaları bu açıdan yalnızca dil ve edebiyat alanında değil, aynı zamanda sosyoloji, tarih ve kültür bilim çalışmalarına da yol gösterir. Oldukça geniş araştırma alanına sahip olan sözlü halk edebiyatının ürünleri; halk türküleri, maniler, bilmece, menkıbeler, deyimler ve atasözleri, efsaneler, mitler ve en çok da masallardır. Milletlerin kültür birikimi sonucunda oluşan ve ortak miras haline gelen masallarda, düş ve gerçek hayat arasındaki uzlaşma aktarılırken; her millet tasarladığı hayat standardı, refahı ve mutluluğu elde etmek için verdiği mücadelesini kendine özgü sembollerle dile getirmektedir. Halk için büyük anlam ifade eden bu semboller, özgün hayvanlar ya da bazı mitolojik varlıklardan oluşabilir. Kuşkusuz, bu sembollerden biri de yılan simgesidir ve yüzyıllardır yılan sembolü birçok kültürde ve inanışta önemli bir yere sahip olmuştur. Esrarengiz bir güce sahip olduğu düşünülen yılan; genellikle uğur, sağlık, koruyucu ruh, yaşama gücü, gençlik, ölümsüzlük, sonsuzluk, şifa, yeniden canlanma ve insanı kötülüğe sürükleyen nefis gibi sembolik anlamlar taşımıştır. İlkel dönemden beri insanlığın hayatında önemli bir yere sahip olan yılan, günümüzde de önemli bir metafor olarak görülmektedir. Yılan kavramı; Mezopotamya, Anadolu ve Mısır kültüründe Tanrı, Tanrıça ve hükümdarlarla ilişkilendirilmiştir. Antik Yunan'da yılan sağlıkla özdeşleştirilmiştir. İskandinav ve Kelt kültüründe kurnaz ve çift başlı bir yaratık olarak tasvir edilmiştir. Bu durumda, kimi din ve kültürde yılan olumlu özellikler yüklenip kutsal sayılırken, kimi kültürde ise lanetli bir varlık olarak kabul edilmiştir. Tarihsel serüveninin getirdiği bilinçaltı ve tarihin hafızasında bıraktığı gizemli tortu nedeniyle yılan imgesi; bilimde, edebiyatta, mitolojide, inançta ve sanatta yaşamaya devam etmektedir. Çalışmamızın temel amacı iki farklı halka ait olan “Şahmeran” anlatısı ile “Bakır Dağının Sahibi” masalı incelenerek; her iki toplumun sözlü kültüründen alınarak edebiyata kazandırılan eserlerden hareketle bu kültürlerle ait masal ve efsane içeriği, konusu, olay örgüsü, amaç ve masal, efsane bitişini değişik açılardan ele almaktır. Ayrıca anlatılarda yer alan başkahramanların (yılan kadın) fiziksel ve ruhsal özellikleri başta olmak üzere, yardımcı karakteri de inceleyip, köklerini, ortak ve farklı yönlerini tespit ederek, karşılaştırma sonucunda kültürlerine ait çıkarımda bulunmaktadır. Karşılaştırma sonucunda; ortak olan ya da yakın benzerlik gösteren pek çok husus olduğu görülmüştür. Kültürel unsurlar zamana / mekâna göre küçük değişkenlikler gösterirken, her iki anlatının özünde içerdiği öğüt ve geleneksel yapısı korunmuştur. Temelde kültürler arası alışveriş ve tarihi bağların yanı sıra; inanış, toplumun geçim kaynakları, iklim ve coğrafi koşullarda bu benzerliklerin şekillenmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda çalışmamız, gelecekte karşılaştırmalı folklor alanındaki yeni araştırmalara yol gösterme mahiyetinde ışık tutarak, yeni tartışma başlıkları açmayı hedeflemektedir. Çalışma Hippolyte Taine'in muhit, ırk, zaman teorisi ile benzerlik gösterse de farklı bir karşılaştırma denemesidir.

Anahtar Kelimeler

Masal, yılan, Şahmeran, Bakır Dağının Sahibi, halk kültürü ve inanış.

ABSTRACT

Folklore narratives, which are used as a guide when examining the language, history and culture of a

-
- * Geliş tarihi: 31 Mart 2021 - Kabul tarihi: 22 Kasım 2021
Ramazanova, Shalala; Altinkaynak, Erdoğan; Mercan, Ayşe. “Bir Halk Anlatısı Karşılaştırması: Şahmeran ile Хозяйка Медной Горы- (Bakır Dağının Sahibi)” *Millî Folklor* 134 (Yaz 2022): 17-26
- ** Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyat Bölümü, shramazan18@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3252-6504.
- *** Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1105-0479.
- **** Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Yabancı Diller Bölümü (Rusça), ayse_mercan@mail.ru, RCID ID: 0000-0002-2240-380X.
-

society, play an important role in the representation of a nation's identity. In this respect, folklore studies lead not only to the field of language and literature, but also to the studies of sociology, history and cultural science. While the reconciliation between dream and real life is conveyed in fairy tales; every nation expresses its struggle to achieve the standard of living, prosperity and happiness with their own unique symbols. The symbols, which have great meaning for the public, can consist of original animals or some mythological beings. Undoubtedly, one of these symbols is the symbol of the snake, and for centuries the snake symbol has taken an important place in many cultures and beliefs. The snake which is considered to have a mysterious power, mostly carried symbolic meanings such as good luck, health, guardian spirit, vitality, youth, immortality, eternity, healing, revival, and the soul that drives people to evil. The snake, which had an important place in the life of mankind from the primitive period, was seen as an important metaphor at the present time. The concept of snake has been associated with gods, goddesses and rulers in Mesopotamian, Anatolian and Egyptian cultures. In ancient Greece, the snake was associated with health. It was portrayed as a cunning and double-headed creature in Scandinavian and Celtic culture. In this case; in some religions and cultures, the snake was considered sacred, and in some cultures, it was considered a cursed being. This concept will continue to live in science, literature, mythology, faith and art due to the subconscious brought by its historical adventure and the mysterious residue left in the memory of history. The main purpose of our study is to examine the fairytales "Shahmaran" and "The Mistress of the Copper Mountain", which belong to two different cultures; based on the works taken from the oral cultures of both societies and contributed to literature, the content, subject, plot, purpose and end of the tale belonging to these cultures are discussed from different perspectives. To examine the content, purpose and result of both fairy tales in detail and identify the common and different characteristics of the protagonist (snake woman) in both tales, and make inferences about their culture as a result of the comparison. Basically, besides intercultural exchange and historical ties; beliefs play a major role in shaping these similarities in the livelihoods of the society, climate and geographical conditions. In this context, our study aims to open new discussion topics by shedding light to guide new research in the field of comparative folklore in the future. Although the study is similar to Hippolyte Taine's theory of environment, race, and time, it is a different attempt at comparison.

Keywords

Fairytales, snake, Shahmaran, The Mistress of the Copper Mountain, folk culture and belief.

Giriş

Çalışmamız giriş, inceleme, karşılaştırma ve sonuç başlıklarından oluşmaktadır.

"Hayâl ya da gerçek hayata ait olay ve kahramanların harmanlandığı, özel anlatıcılar tarafından kendine has bir üslûpla, nesilden nesile sözlü olarak aktarılan, dinleyiciyi inandırma iddiasında olmayan düz türü" diye tanımlayabileceğimiz sözlü edebiyatın eski ve mühim bir türü olan masallar, yüzyıllar içerisinde oluşmuş ve kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşmış edebi miraslardandır. Bu kıymetli birikimi inceleyerek; bir halkın yaşayışı, gelenek, görenek ve değer yargıları hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Zamanla sözlü edebiyata dair anlatılar, bir toplumdaki diğer bir topluma aktarılınca masala, efsaneye ya da mite dönüşmesi olasıdır. Bu nedenle farklı dil, din, inanış ve kültürlerin harmanı olarak aktarılan izler sonucu ortak ya da benzer masallara, masal karakterlerine ve efsanelere rastlanması mümkündür (Bascom 2003: 82). Ancak benzer zekaya veya ekonomik hayat tezahürlerine sahip toplumlar da birbirlerine benzer ürünler de meydana getirebilir (Cocchiara 2017: 333; Ulyeva 2011).

Biz bu çalışmamızda; P.P. Bajov'un Rus dilinde kaleme aldığı, fakat aslında Ural'da yaşayan halkların sözlü geleneklerinde yaşayan masal '**Bakır Dağının Sahibes-i**' ile Türkiye sözlü kültüründe yaşatılan ve Tomris Uyar'ın kaleme aldığı '**Şahmeran**' anlatısından hareketle meydana getirilen edebi ürünlerdeki yılan vücutlu kadınları değişik açılardan ele alacağız. Masalın olay örgüsü, sonucuyla birlikte; başkarakterinin benzer ve farklı yönlerini ortaya koyup, bunları karşılaştırarak iki toplumun kültürlerine ait çıkarımlarda bulunacağız.

Çalışmamızda yer alan her iki anlatı; kültürler arasındaki farklılık ve benzerlikleri, belirli özellikler bağlamında karşılaştırarak sonuç elde etmemize olanak sağlayan "kül-

türlerarası karşılaştırma yöntemi” kullanılarak incelenmiştir. Bu yöntem, 20. yy. başlarında “Alman Tarih Okulunun” toplumbilim konulu yöntem tartışmaları çerçevesinde, O. Spengler, A. Toynbee ve en çok da Max Weber’in savunduğu kültür yorumlama yöntemidir (San 1993). İncelediğimiz anlatılar şekil özellikleri, konu, mekân, motif ve ana karakterler kapsamında karşılaştırılmıştır. Adı geçen anlatılar başlı başına ve her biri ayrı ayrı değişik açılardan işlenmiştir ancak, her ikisi aynı başlık altında ve mukayeseli olarak incelenmemiştir.

İnceleme

1. Geleneksel Kültürde Yılan Figürü

Zengin kültür birikimine sahip olan toplumların folklorunda, inançlarında, sosyo-ekonomik hayatlarında mitolojik varlıklar ya da masalarda yer alan özgün hayvanlara rastlanır. Bu mitolojik varlıklar ve özgün hayvanlar güçlü, dürüst, yardımsever, korkusuz ve olağan üstü özelliklere sahip oldukları için masal, efsane ve hikâyelerde kahramanlığın simgesi olmuş, bazen de şans ve mutluluk getireceğine inanılarak günlük hayatımızın bir parçası olan objeler üzerinde nihai yerlerini almışlardır. İşte bu masal karakterleri içerisinde en çok merak uyandıranlardan birisi de yılanıdır.

Yılan figürü üç ilahi dinde, cennet bekçisi olarak görevlendirilmiştir ve ilk insanın yaratılışı anında varlığı mevcuttur. Bu dinlerde yılan, cennetin kapısını beklemekle görevlendirilmişken, Şeytan’ın oyununa gelip Hz. Havva’nın yasak elmayı yemesini sağlayarak, cennetten kovulmasında yardım ve yataklık rolü oynadığı için yaratılış efsanelerinde yer almasına neden olmuştur.

Türk yaratılış efsanelerinde de yılanın, Tanrı tarafından lanetlenip sürünmeye mahkûm edilerek, Erlik’in karanlık dünyasına hapsedilmesi anlatılmaktadır (Demir 2013: 267-268). Yeryüzünün ve yeraltının simgesi olarak yılan, masalarda kadın ya da erkek olarak karşımıza çıkarken; aynı zamanda, uğur, yaşam, saadet, sağlık, bereketin yanı sıra, kötülüğün, ıstırabın etkeni, hilekârlığın aracı olarak da görülür (Mant 1998:5).

Eski medeniyetlerin varoluş ve yaradılış destanlarında ise yılan doğurganlığı, üremeyi, neslin devamını sağlayan bir sembol olarak kullanılmıştır (Sivri 2018:55). Sümerlerden Hititlere, Anadolu’da, Asya’da, Kafkaslar ve hemen hemen bütün Ortadoğu’da yılan efsaneleri, ağızdan ağza dolaşmaktadır (Altınkaynak 2013:125).

Yüz yıllar öncesinin kadim topluluklarında yılan imgesi birçok yapıya farklı şekillerde resmedilmiştir. Çünkü yılan imgesi, evreni bir bütün haline getiren dört elementten, üçüne hitap eder. Sembol olarak yılan masalarda güneşle özdeşleşmiştir ve “ateşi” çağrıştırmaktadır. Varlığını tamamıyla toprak ve suda sürdüren yılan, bu anlamda “toprak ve su” ile harmanlanmıştır. Çünkü su, yaşamın başlangıcı ve varoluş sebebidir. Toprak ise onun yuvasıdır. Anlatılarda yer alan yılan figürü, yer altında ölümler dünyasına olan yakınlığıyla bilinirken aynı zamanda değerli taşların ve hazinelerin de koruyucusudur (Ögel 2010: 541). Aynı yılan figürü yeryüzünde ise kutsal yaşamı temsil edip şifa dağıtmaktadır. Ölümcül zehri ile korku duyulan fakat deri değiştirmesiyle üremeyi, gençliği, sonsuz yaşamı ve ölümsüzlüğü çağrıştırması çift yönlü tabiatının gizimini yüzyıllardır sürdürmektedir.

Tıpkı insanoğlu gibi iyilik ve kötülük yılanın doğasında vardır. Bu nedenle anlatılarda yılanı daha çok tedavi edici, güzel, olumlu ve kutsal bir varlık olarak tasvir edilmiş halde görsek de karanlık yönlerinin olduğu ve insanoğlunu tehlikeli çıkmazlara sürükleyip zarar verdiğinden de bahsedilmektedir (Erhat 1996: 98).

Ural- Altay Şamanlarının gökyüzünde ve yer altında seyahat ettikleri zaman giydikleri kaftanın üzerinde yılan resimleri vardır. Bunlar üç başlı, büyük ağızlı yılanlardır (Seyidoğlu 1998: 87). Bununla beraber yılanların kötülük yaptığı da vakidir. İsa ile

sembolize edilen yılan, Nil Nehri'nde yaşayan küçük su yılanı Hydrus'tur. O, baştan çıkarıcı, kurnaz, yıkıcı ve kötüdür. Hıristiyanlıkta asli günahın bütün insanlığa bulaşmasında onun da büyük payı vardır (Allaby 2010: 91).

Geçmiş Paleolitik dönem öncesine dayanan ve günümüzde halen tıpta, farmakolojide, bilimde, sanatta, hukuk ve modern edebiyatta sıkça kullanılan yılan figürü uluslararası bir kavram konumundadır. Bu çok yönlü ve esrarengiz yapısıyla yılan, yeryüzünde var olan tüm kültürlerde ve neredeyse toplumun her aşamasında kendine bir şekilde yer bulmuştur.

Bu çerçevede yılan figürü; Türk halk anlatı türlerinde *Şahmeran* tiplmesiyle mevcutken; buna çok benzer bir örneğiyle Ural'da yaşayan hakların sözlü anlatılarında *Bakır Dağının Sahibi* masal tipiyle karşımıza çıkmaktadır.

Karşılaştırma

1.1. Türk Halk Anlatısında “Şahmeran”

Şahmeran anlatısı ile ilgili anlatımları çeşitli yönleriyle, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde, Seyfettin Özege Salonu “sa-73” arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan ve H. 1284 istinsah tarihli kaynağa dayalı olarak Ömer Yılar değerlendirmiştir (2016: 31) Bu çalışmanın 4. bölümünde Şahmeran anlatısı çeşitli yönleriyle ele alınarak hem hikâye hem masal ve hem de efsane olarak incelenmiştir (Yılar 2016: 350-496). Temel tarihi kaynaklara bakılırsa Şahmeran anlatısının Hint, İran, Türk, Yunan, İbrani ve Arap kaynaklarından izler taşıdığı söylenebilir. (Özdemir 1997: 227-228). Bunun dışında Arap, Fars ve Türk inançlarıyla sınırlandırılanlar da vardır (Kaya 2014:724, Artun 2014: 435). Fakat günümüzde Anadolu'da farklı yörelerde farklı şekillerde anlatılan Şahmeran anlatısı, Azerbaycan, Bulgaristan ve Romanya Türkleri arasında da Türkiye Türklerinkine benzer şekilde anlatıldığı belirtilmektedir (Şimşek 1995: 334). Kimi kaynaklarda masal, kimi kaynaklarda ise efsane olarak bahsedilen “Şahmeran” hikâyesinin türü için Esmâ Şimşek “*Aslında efsanevi unsurların ağırlıkta olduğu bu hikâye, daha çok masal olarak değerlendirilmiştir. Önemli masal tip kataloglarından; Antti Aarne'nin hazırlayıp Stith Thompson'ın genişleterek yeniden yayınladığı; The Types of the Folktale'de 673 numarada, Wolfram Eberhard ile Pertev Naili Boratav'ın birlikte hazırlamış olduğu Typen Türkischer Volksmärchen adlı eserde 57 numarada yer almaktadır*” der (1995: 334). “Şahmeran” anlatısının ülkemizde farklı olay, mekân ve kişilerle anlatılan varyasyonları bulunmaktadır, fakat ana karakter, konu çerçevesi ve anlatının formel olarak bitişi hepsinde ortaktır. Yılan gövdeli ve insan başlı doğaüstü varlığa verilen bu isim, temelinde Fars dilinde “*yılanların şahı*” anlamına gelen “*Şah-ı mârân*”dan türemiştir.

Anadolu kültür ve geleneğinde yılan sembolü; bilgelik, koruma ve mucize vasfıyla, bedeni yılan fakat yüzü insan olarak tasvir edilen Şahmeran ile özdeşleşmiştir. Çok güzel, genç ve etkileyici bir kadın suretinde olan Şahmeran için halk arasında ve anlatılarında; “*yılan gövdeli kadın*,” “*yılanların anası*”, “*yılanların kraliçesi*” tabirleri de yer almaktadır. İnsan başı üzerinde yer alan boynuzu, siyah saçları, değerli taşlarla bezemiş süslü ve parlak tacı vardır. Gözleri, yüzü ve bakışları etkileyicidir. Süt beyazı vücudunun devamında koyu yeşil yılan gövdesi, kuyruğu ve yılanbaşlarından oluşan küçük ayakları vardır. Kıyafeti ve bedeninde taşıdığı zinet eşyaları (takı ve aksesuarlar) renkli ve göz alıcı parlaklığıyla dikkat çekmektedir. Bu sıra dışı görünümüyle Şahmeran hem çekici ve estetik hem de gizemli ve ürkütücü olarak tasvir edilmektedir. Bu çelişkinin sebebi bilinçaltında kodlanan soğuk ve ürkütücü yılan imgesiyle; kadınlığın sembolü olan güzellik ve ışığın bir bütünde vücut bulmasıdır.

Türk kültüründe yılanın tehlikeli, olumsuz, soğuk ve ürkütücü tarafı, halk edebiyatının sözlü unsurlarının temelini oluşturan deyim ve atasözlerine yansımıştır. Özdeyişlerde yer alan yılan kavramı çoğunlukla sinsî, güvenilmez, hainlik yapan ve zarar verme potansiyeli olan kişiyi temsil etmektedir. “Koynunda yılan beslemek”; “Yılan gibi sokmak”; “Yılanın kuyruğuna basmak”; “Denize düşen yılanı sarılır”; “Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın”; “Her deliğe (taşın altına) elini sokma ya yılan çıkar ya çıyan”; “Yılanın başı küçükken ezilir”; “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” (Aksoy 1988: 475-476) deyim ve atasözleri buna örnek verilebilir.

Anlatılarda yer alan Şahmeran karakterinin olay örgüsü Mersin’in Tarsus ilçesinde bulunan ve yerin yedi kat altında yer alan, bahçeli, ferah, içi değerli taşlarla dolu bir mağarada geçmektedir. Evliya Çelebi’nin kaleme aldığı “Seyahatname” adlı eserinde Şahmeran; Adana’da bulunan ve günümüzde “Yılan Kalesi” adıyla bilinen, eski bir kalenin temelinde yer alan oyuk kayalıklarda, cennetten bir parçaymışçasına tasvir edilen mağarada yılan sürüleriyle birlikte yaşadığından bahsedilmektedir (Abiha 2014: 64-213). Tüm anlatım esasına dayalı metinlerde Şahmeran, insanlığa zararı dokunmayan; bilakis onlara sağlık ve hayat armağan eden güzel yürekli, iyi bir liderdir. Bütün yılanlar onun emrindedir. Emrinde bulunan, bu itaatkâr yılanlara ise “meran” adı verilmektedir. Barışçıl meranlar, bilinenin aksine aklın, doğruluğun ve iyiliğin sembolüdür. Şahmeran ve meranlar insanoğlunun sadakatsizliğini ve güvenilmezliğini bildikleri için, onlara görünmeyi tercih etmezler (Abiha 2014: 41).

Adana başta olmak üzere Çukurova bölgesinin coğrafi yapısı ve iklim özellikleri de masal ve efsanelerin oluşmasında etkili olmuştur. Fazla sıcak sebebiyle yılan ve akrebin çok olduğu şehirde, bu hayvanlarla ilgili efsaneler de yaygın olarak anlatılır. Bu nedenle yılanlar, yöre halkının inanç ve korkularında büyük yer kaplar, saygı duyulur (Şenesen 2000: 521). Esasında korkularımız hayatımıza yön verir.

Anlatı türlerine konu olan Şahmeran anlatısı, günümüze kadar birçok yazar ve yorumcu tarafından da kaleme alınmıştır. Ancak biz burada sözlü kültürlerde yaşayan anlatılardan hareketle edebi ürün haline getirilen Uyar’a ait “Şahmeran” ile Bojov’a ait “Bakır Dağının Sahibesini”ni ele alıyoruz.

1.1.1. Şahmeran Anlatısının Epizotları

1. Camsab genç, yetenekli, dürüst, güçlü, cesur ve güzel ahlaka sahip, odun satarak ailesinin geçimini sağlayan, yoksul bir ailenin ferdidir.

2. Arkadaşları ile birlikte odun kesmeye gittiklerinde karşılına bir mağara ve mağara içinde derin bir kuyu bulurlar. Camsab bu kuyuya iner.

3. Kuyunun dibi bal ile doludur. Camsab, arkadaşlarının aşağıya sarkıttıkları kovaları bal ile doldurarak geri göndermiştir. Son kovayı da arkadaşlarına gönderen Camsab’ı arkadaşları kuyuda bırakır.

4. Kurtulma umudunun kalmadığı ve gücünün düştüğü sırada duvarda iğne ucu kadar olan bir boşluktan ışık huzmesini takip ederek boşluğu genişletir. Camsab saf ışıktan oluşan dehlizden geçtiğinde karşısına çıkan büyük demir kapıyı açar açmaz; gözleri kamaştıran yoğun ışıkla karşılaşır. Burası bir bahçedir. Yerlerde ise çeşit çeşit, rengârenk, irili ufaklı yüzlerce yılan vardır.

5. Camsab’ı gören yılanlar, ona zarar vermeyip, saygıyla kenara çekilerek yol verirler. Yolun sonu, duvarlarında elmas ve değerli taşlarla bezeli bir mağaraya çıkar.

6. İçeri giren Camsab, kıymetli ve parlak taşlarla bezenmiş süslü bir tahtta oturan Şahmeran ile karşılaşır. Etrafında hizmetkâr yüzlerce meran vardır.

7. Camsab, Şahmeran’a başından geçenleri anlatır. Şahmeran Camsab’a acır ve ona çeşitli öğütler verir ve onu misafir eder.

8. Dost canlısı ve bilge bir varlık olan Şahmeran ile Camsab birbirlerine âşık olurlar.

9. Bir gün Camsab ailesini ve evini özlediğini, gidip onları görüp geri döneceğini bildirecek izin ister. Gitmesine izin verdiği takdirde geri döndüğünde kendisinin öldürüleceğini bilen Şahmeran, önceleri izin vermez.

10. Bir süre sonra ailesine özlem ve hasretinden üzüntü duyan ve hastalanan Camsab'a merhamet gösteren Şahmeran, birtakım şartlar ve uyarılarla birlikte, çuvalla mücevher vererek onu yolcu eder. Şartları ve uyarılarına göre Camsab Şahmeran'ı gördüğünü söylemeyecek, kimsenin yanında yıkanmayacaktır.

11. Camsab'ın yaşadığı ülkenin hükümdarı amansız bir hastalığa tutulmuştur. Hekimler şifanın Şahmeran'ın etinde olduğunu bildirir. Şahmeran'ın yerini bilen veya görenlerin alameti, hamamda su dökülünce vücudunda pulların çıkmasıdır. Hükümdarın adamları halkı zorla hamama sokup yıkatırlar.

12. Camsab ne kadar kaçmaya çalışsa da başaramaz. Hamamda üzerine su dökülünce alamet ortaya çıkar ve yakalanır.

13. Camsab mağarayı vezire gösterir. Şahmeran Camsab'a, üzülmemesini, hain olmadığını söyler. Kim onun kuyruğundan bir parça kesip yerse o kişi dünyanın bütün sırlarını bilecektir. Kafasından bir parça yerse ölecektir. Bunları duyan vezir Şahmeranı öldürüp kuyruğundan bir parçayı ağzına atar ve oracıkta ölür.

14. Camsab da duyduğu acı ve utanç içindedir. İntihar etmek için Şahmeran'ın kafasından bir parça koparıp ağzına atar. Şahmeran, küçük bir hile ile vezirin ölümüne, Camsab'ın da bilge birisi olmasını sağlamıştır.

15. Fakat Camsab sevdiğini kaybetmenin acısına dayanamayarak kendini dışarı atar mecnun misali dağ, bayır dolaşmaya başlar.

Tomris Uyar'a göre zamanla doğacak olan Lokman Hekim efsanesinin temelleri de böylece atılmış olur (1973: 114-156)."

Söylenegelen tüm Şahmeran anlatılarında isimler farklı olsa da olay örgüsü ve sonu hepsinde ortaktır. Tüm anlatıların temeli insanoğlunun sadakatsizliği ve güvenilmezliği üzerine kurulmuştur. Yılanların kraliçesi her koşulda iyi niyetiyle insanoğluna yardım eder fakat karşılığında ihanete uğrar. İnsanoğlunun sabırsızlığı ve açgözlülüğünün sonucunda hayatından ve yaşamaktan vazgeçer.

1.2. Ural'da yaşanan hakların Halk Masalında “*Bakır Dağının Sahibesi*”

Ünlü Rus yazar ve halk bilimci Pavel Petroviç Bajov'a (1879-1950) ait eserler içerisinde, belki de en ses getiren ve birçok dilde çevirisi bulunan “Малахитовая шкатулка” (Malahit Kutusu)² adlı masal derleme çalışmasının ilk baskısı 28 Ocak 1939 yılında yayımlanmıştır. Bu özgün çalışmada derlenen halk masalları; içerik bakımından Ural'da yaşayan halkların masallarının, efsane ve halk inançlarının çeşitliliğini yansıtarak, yöredeki maden işçilerinin sıradan yaşamlarını kendine konu edinmiştir. (Skorpina 1980: 45) Hayatının büyük bir kısmını Ural'da yaşayan halklara ait efsane, masal ve edebi anlatıları derlemeye adanmış Bajov, köylerde maden işçileriyle bir araya gelip, onların ağızdan ağıza aktardığı çok renkli, zengin ve güçlü halk edebiyatı ürünlerini bizzat kaleme almıştır (Krivenkaya 2017: 3).

Çalışmamızda yer alan, Bakır Dağının Sahibesi masalı “madenci folkloru”nda önemli bir yere sahiptir. Olay örgüsü masal ile aynı adı taşıyan, kıymetli madenlerin yuvası olan Palevskoy bölgesinde, Ural dağı eteklerinde bulunan *bakır dağı* maden yataklarında geçmektedir.

Masal tasvirinde baskın konumda olan bir diğer maden ise malahit taşıdır. Ana karakter “*Bakır Dağının Sahibesi*” ne ait kıyafet, aksesuarlar hatta yerin yedi kat altında

yer alan mağarasının duvarları dahi malahit taşıyla bezenmiştir. Malahit taşı; geleneksel olarak iç huzuru geri kazandıran, sahibini kötü enerjilerden koruyan, melankoliyi uzak tutup aksine neşeye kavuşturan bir taş olarak kabul edilirken, aynı zamanda ölümü de temsil eden bir taştır (Nikolayev 1995: 199). Sonsuz yaşamı, gençliği, neşeyi, umudu temsil eden taşın yeşil rengi aynı zamanda mutsuzluk, üzüntü ve kederin de göstergesidir. Bu yönüyle malahit taşının taşıdığı tüm anlam ve özellikleri masala doğrudan işlenmiştir.

Maden, kömür ve malahit yörenin en önemli geçim kaynakları olması sebebiyle; halk anlatılarında, maden ve değerli taşlarla birlikte tabiatın koruyucusu olarak Bakır Dağının Sahibesi tipi ortaya çıkmıştır.

P.P. Bajov, masalın daha ilk sayfalarında ayrıntılı bir şekilde ana karakterler Bakır Dağının Sahibesi ve Stepan Petroviç tasvirlerini:

Kol ve bacakları yerine yeşil pençeleri ve dışarıda kalan kuyruğu, yarıya kadar siyah şeritli olan, omurgası üzerindeyse insan kafası vardı... Bir kadın... Saç örgüsüne bakılırsa – genç bir kadın. Bizim kızlarımızınkine benzemeyen, dümdüz sırtına yapışan siyah uzun saç örgüsü vardı. Örgü ucunda yer alan kurdelelerin ne kırmızı ne de yeşil olduğu belli değildi... Sanki bakır bir yaprak gibi parlayarak, ince bir şekilde yalınlanıyordu ... Orta boylu, güzel bir kadın... Dünyada eşi benzeri bulunmayan güzellikte ipekten ve malahitten kıyafeti vardı. (2014: 1-2).

Genç, uzun boylu bir delikanlıydı... Bekardı. Gözleri de yeşili anımsatıyordu...

Açık kumral saçları yüzünü çerçevelemişti (2014: 1) sözleriyle yapmaktadır.

Bakır Dağının Sahibesi; yarıya kadar yılan gövdesi ve insan kafasına sahip olup, simsiyah uzun örgü saçları ve yeşil gözleriyle olağan dışı güzel ve oldukça gizemli bir varlıktır. Ural dağlarının yer altı ve yer üstü zenginliğinin koruyucusu konumunda; yerin yedi kat altında, içi mücevher ve değerli taşlarla dolu, duvarları parlak bir mağarada kendine sadık rengârenk sürüngenlerle birlikte yaşamaktadır. İnsanoğlunun yaratılıştan getirdiği; kıskançlık, açgözlülük, yalan, ikiyüzlülük ve bencillik gibi negatif duygular sebebiyle insanoğluna güvenmez ve onlarla karşılaşmayı tercih etmez. Civarda yaşayan yerel halk ise Bakır Dağının Sahibesi'ni görmediği halde hakkında bilgi sahibidir. Başlarına gelecek olan bilinmezlikler yüzünden onunla karşılaşmaktan çekinip, korkarlar. Çünkü onunla karşılaşmak insana fayda ve mutluluk getirmez.

1.2.1. Bakır Dağının Sahibesi Masalının Epizotları

1. Maden işçilerinden dürüstlüğü ve güzel ahlakı herkes tarafından bilinen iyi kalpli genç maden işçisi Stepan, Bakır Dağının Sahibesi'ni, maden yatağı girişinde, yeşil ipek üzerine malahit taşlarıyla bezenmiş kıyafetiyle görür.

2. Bu karşılaşma basit bir tesadüf değildir. Stepan'ın sadakatini, dürüstlüğüne ve duyarlılığını ölçmek için Bakır Dağının Sahibesi tarafından tertip edilmiştir.

3. Sahibe, Stepan'ın maden işçilerini bir şekilde Krasnagorsk madeninden çekilmeleri için ikna etmesini ister. Bunun karşılığında ise ödül olarak onunla evlenip, sonsuz zenginlik bahşedeceğinin sözünü verir. Bakır Dağının Sahibesi'nin bu isteği, Stepan'ın vereceği ilk sınavdır.

4. Dürüstlüğüne ve cesaretini göstererek verdiği sözü yerine getiren genç madenci-yi ikinci sınavı beklemektedir. Duvarları malahit taşlarıyla bezenmiş göz alıcı mağarada Stepan'a çeyizini gösteren Bakır Dağının Sahibesi, Stepan'a evlenme teklifi yapar. Stepan ise Nastya adlı öksüz bir kıza söz verdiğini ve onunla evleneceğini söyler. Bu cevap karşısında Sahibe Stepan'ı takdir eder. Yıllarca madende geçirdiği zorlu ve ağır çalışma saatleri Stepan'ın karakterini değiştirmemiştir.

5. Destansı güzelliği ve cömertliğiyle bilinen Bakır Dağının Sahibesi, tâbi tutulduğu ikinci denemeyi de iyi ahlakıyla tamamlayan Stepan'ı cömertçe ödüllendirir. Yeni

gelin Nastya için Malahit kutusuyla beraber bir sandık dolusu değerli taş ve maden içeren çeyizlik hazırlar ve onunla vedalaşır.

6. Sahibe, reddedildiği için ağlamaktadır. Gözyaşları bir avuç elmasa dönüşen Bakır Dağının Sahibesi, vedalaşırken bu taşları Stepan'ın a verir.

7. Sahibe, Stepan'dan kendisini unutmamasını ve kimseye söylememesini tembihler. Stepan ise; bakır dağının sırrını saklayıp, her şeyi unutacağının sözünü verir.

8. Nastya ile evlenen Stephan, bir zaman sonra Bakır Dağının Sahibesine olan duygularının depreştiğini anlar. Onu yeniden görmek için her gün ormana, avlanmaya çıkar.

9. Stepan bir av için ormana gittiğinde geri dönmez. Komşuları aramaya çıkarlar. Bir mağara yakınlığında Stepan'ın ölüsünü bulurlar. Cesetin yanında ağlayan bir ker-tenkele vardır. Stepan'ın avcunda Sahibenin gözyaşlarından oluşan elmaslar vardır. Onları almaya çalışınca bu elmaslar toz olmaktadır.

Sonuç

İki farklı dil ve kültüre mensup “Şahmeran” ile “Bakır Dağının Sahibesi” anlatılarının karşılaştırılması sonucunda her iki anlatının benzer ve farklı motiflerinin olduğu tespit edilmiştir. Anlatılarda yer alan benzerliklerin ana motifler; farklılıkların ise ara motiflerden kaynaklandığı görülmektedir.

Öncelikle her iki anlatıya ait olan dışı karakterin tasvir edilen fiziksel özellikleri, üzerinde taşıdığı kıyafet ve aksesuarları birebir örtüşmektedir. Bununla birlikte ruhsal özellikleri de genel hatlarıyla benzer özellikler taşımaktadır: ikisi de neşeli, özverili, sevecen, bilge, güvenilir, dürüst, yardımsever, fedakâr ve aşkı uğruna her şeyi göze alabilecek yapıda olmasının yanında; insanoğlunu hırslı, açgözlü ve güvenilmez bulmaktadır.

Bakır Dağının Sahibesi ile Şahmeran'ın yanında her daim sadık ve onlara sonsuz hürmet gösteren yılanlar ve diğer sürüngenler vardır.

Her iki anlatıdaki ana karakterin yaşadığı mekân, yerin yedi kat altında bulunan, insanoğlundan mümkün olduğunca uzakta bulunan değerli taşlarla bezeli rahat ve ferah bir mağaradır.

Her iki anlatıda yer alan erkek karakterlerde oldukça benzer özellikler göstermektedir. Camsab ve Stepan; yetenekli, dürüst, güçlü, cesur, güzel ahlaka sahip gençlerdir. Her iki karakterin de aşka olan hürmeti büyüktür.

Konu işleniş bakımından da benzer özellikler taşıyan bu iki anlatıda; ilk göze çarpan yılan kraliçesi nezdinde insanoğlunun denenmesi ve verdiği insanlık sınavıdır. Anlatılarda işlenen ana ve ortak konu insanoğlunun nefsine karşı nasıl aciz ve mağlup olduğunun, güvenilmezlik ve sadakatinin sorgulanmasıdır.

Bu iki farklı dil ve kültüre sahip ürünün birbirinden farklı olan özelliği ise anlatıların sonucudur. Şahmeran bilerek, aşkı uğruna ölümü seçen ve ölüm anında bile sevdiği adamın iyiliğini düşünen bir karakterken, Bakır Dağının Sahibesi Stepan'ı çok sevmesine rağmen, verdiği sözden dönmeyip, yüreği kan ağlayarak, sonunda Stepan'ın ölümüne neden olacak sert ve keskin bir karar verir.

Anlatıların sonu Şahmeran ve Stepan'ın ölümüyle son bulmaktadır.

Ural bölgesinde yaşayan halkların, zengin ve çok kültürlü etnik yapısı masal, mit ve efsanelere yansımıştır. Günümüzde Ural bölgesinde 160 kadar etnik kökene sahip irili ufaklı topluluklar yaşamaktadır. Ruslar başta olmak üzere, Tatarlar, Başkurtlar, Çuvaşlar, Mariler, Mordvinler, Udmurtlar, Mansiler (Tomilov 1995: 186) ve daha nice-lerinin oluşturduğu kültür sentezi sonucunda meydana gelen Bakır Dağının Sahibesi karakterini incelediğimizde zayıf, orta boylu ve simsiyah uzun saçlarıyla tasvir edilmesi

sebebiyle, masal kahramanının Slav kökenli olması fikrinden uzaklaşıyoruz. Muhtemel olarak, günümüzde azınlık konumunda bulunan ve Ural'da yerli bir halk olan Mansi kadın tiplemesinin, Bakır Dağının Sahibesi karakterine esin kaynağı olduğunu düşünmekteyiz. Diğer bir karakter olan Stepan Petroviç'in uzun boylu, açık renk tene sahip, güçlü ve yapılı bir erkek olarak tasvir edilmesine ek olarak sahip olduğu isim ve baba ismi de dikkatimizi çekmektedir. Masalda geçen bu tasvir Stepan'ın, etnik bakımdan Slav toplumuna daha yakın bir karakter olduğunu söyleyebiliriz.

Bilindiği üzere tarihin ilk günlerinden itibaren onlarca uygarlığa ev sahipliği yapan, yüzlerce kültürü üzerinde barındıran Asya ve Mezopotamya toprakları, zengin bir folklor yapısına ve kültürel simgelere sahiptir. Bu kıymetli birikim elbette masallara, efsanelere, mitlere, şarkı ve türkülere, hatta atasözleri ve deyimlere yansımaktadır. Bu anlamda özellikle sözlü edebiyatta, kültürler arası alışverişe bağlı olarak benzerlikler ya da küçük farklılıklar görülebilir. Mevcutta tespit edilen benzer ve farklı yönlerin şekillenmesinde, toplumun geçim kaynakları, iklim ve coğrafi koşullarının etkisi de önemli rol oynamaktadır. Bizde çalışmamızın sonucunu ortaya koyduğumuzda; Bakır Dağının Sahibesi ve Şahmeran arasında farklılıktan çok, mevcut benzerliklerin ve etkileşimin bir hayli olduğunu görmekteyiz. Elbette, bunun birçok nedeni olabilir ama en muhtemeli Ural Türkleri ve Anadolu Türklerinin yüzyıllar öncesine dayanan kan akrabalıkları ve ortak geçmiş mirasına sahip olmalarının kültür birikimlerine yaptığı izler sonucunda oluştuğunu ifade eder. Fakat ilk kaynak olarak hangi anlatının ya da kültürün etkileşimi başlattığı şu an için halen belirsizliğini korumaktadır. Kültür birikimleri ancak belirli bir süreç sonucunda evrensellik boyutuna ulaşır bu nedenle iki toplum arasında yapılacak karşılaştırmalı anlatı ve anlatı kahramanı çalışmaları ilerledikçe benzerlikler ve yakınlıklar daha fazla ortaya çıkacaktır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %40; İkinci Yazar %30; Üçüncü Yazar %30.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Bundan sonra Türkçesi ile anılacaktır.
2. Bundan sonra Türkçesi ile anılacaktır.

KAYNAKÇA

- Abiha, B. Çağlar. *Anadolu Türk Kültür Geleneğinde "Şahmeran"*. Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Aksoy, Ö. Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1988.
- Allaby, Michael. *Animals: From Mythology To Zoology*. New York: Facts On File, 2010.
- Altınkaynak, Erdoğan. "Analysis Of The Dragon Killing Scene In The Mythology Of The Peoples Of Eurasia". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi* 1/19 (Kış 2013): 125-132.
- Bajov, P. Pavel. *Mednoy Gori Hozyayka*. Moskova: Eksmo Yay, 2014.
- Bascom, William. "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar". (Çev. R. Nur Aktaş vd.). *Millî Folklor* 8/59 (Kış 2003): 76-95.
- Demir, Necati. *Türk Efsaneleri Cilt 1*. Ankara: Edge Akademi Yayınları, 2013.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. 6. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- Artun, Erman. *Ansiklopedik Halk Bilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü, Terimler-Motifler-Kavramlar*. Adana: Karahan Kitabevi, 2014.
- Giuseppe Cocchiara, *Avrupa'da Folklor Tarihi* (çev. Yerke Özer). Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2017.
- Kaya, Doğan. *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. 3. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- Krivenkaya, Marina. "Kulturno-obrazovatelny potentsial Skazaniy o Hozyayke Mednoy gori kak istochnika dlya predmetnoy oblasti ODNKNR". *Almanah «Etnodialogi» Dergisi* №2 (Kış 2017): 3-53.

- Mant, Sevda. *Halk Sanatında “Şahmeran”*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi 1*. 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Özdemir, Hasan. “Geleneksel Kültürümüzde Şahmeran”. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri 2*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- San, Coşkun. “Karşılaştırma Yönteminde Zaman ve Mekân Boyutları”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 48/1 (Kış 1993): 155-160.
- Seyidoğlu, Bilge. “Kültürel Bir Sembol: Yılan”. *Ankara Folkloristik Dergisi Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı 1* (1998): 86-92.
- Sezer, Şennur. *Şahmeran. (Çizim, Cem Kızıltuğ)*. 2. Baskı. İstanbul: Merkez Kitapları, 2007.
- Sivri, Medine. “Dünya Mitlerinde Yılan” *Folklor/Edebiyat Dergisi* 24 (96/4) (Bahar 2018): 53-64.
- Skorpina, İ. Ludmilla. *Pavel Petrovich Bajov. Malahitavaya Shtatulka. Sochinenie v Treh Tomah, Cilt 1–2*. Moskova: Pravda Yayınları, 1980.
- Şenesen, Refiye. *Şahmeran, Lokman Hekim ve Adana Efsaneleri, Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana Köprü Başı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Şimşek, Esmâ. “Bir Olağanüstü Varlığın Yaratılış Miti: Şahmeran”. *Tuncer Gülensoy Adına Armağan*. Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 1995.
- Ulyeva, Olga Valadimirovna. “Kulturoloğičeskaya Kontseptsiya E. Tylara” 3. *Uluslararası Öğrenci Konferansı*. G.R. DERJAVİN Adına Tambov Devlet Üniversitesi, Tambov, 2011.
- Uyar, Tomris. *Ödeşmeler ve Şahmeran Hikâyesi*. İstanbul: Sinan Yayınları, 1973.
- Tomilov, A. Nikolay. *Ot Urala do Eniseya, İzd Tom. Universiteta Kniga 1*. Tomsk: Pravda Yay, 1995.
- Yılar, Ömer. *Şahmeran*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.